

Andrzej Mencwel: Conrad czytany po latach

Problem, według Conrada, tkwił nie tylko w tym, że Kurtz szalał na krańcach świata cywilizowanego i w tym szaleństwie odsłaniał pewne właściwości cywilizacji. Jest taka scena w której Marlow wraca z papierami po Kurtzu do Brukseli i idzie przez miasto. Pojawia się opis ulic tego miasta i pogoni jaka w nim panuje. I tu rodzi się diagnoza Conrada: coś tu jest szalonego. Nie tam, na samym skraju cywilizacji, ale w jej samym środku – mówi Andrzej Mencwel w rozmowie z Karolem Grabiasem dla „Teologii Politycznej Co Tydzień”.

Karol Grabias (Teologia Polityczna): Choć czasami powtarza się, że nigdy nie czytano Josepha Conrada w Polsce tak gorliwie, jak w czasie okupacyjnego terroru, to recepcja jego pism na rodzimym gruncie zaczęła się znacznie wcześniej. Kim byli pierwsi ambasadorowie Conrada i w jakie formacje intelektualne reprezentowali?

Andrzej Mencwel (Instytut Kultury Polskiej, UW): Nie jestem w stanie zrobić przeglądu, ale historycznie tak się składa, że na samym początku trzeba wymienić dwa nazwiska kluczowe dla literatury polskiej pierwszej połowy XX wieku: Stefana Żeromskiego i Marię Dąbrowską. Pierwszą rozmowę z Conradem, która ukazała się w prasie polskiej w roku 1914, przeprowadził sam mąż Marii, Marian Dąbrowski. Obydwoje pisarze – Żeromski i Dąbrowska - choć nie byli bezpośrednio związani, to należeli do tego samego pnia literatury polskiej ówczesnej

epoki. Dąbrowska w pewnym sensie była kontynuatorką Żeromskiego, szczególnie jeśli chodzi o stosunek do polskości i zastanych jej wzorców: stosunek krytyczny, nie odrzucający dziedzictwa szlacheckiego w całości ale zdecydowanie wobec niego krytyczny. Podobnie też jak Żeromski pojmowała Dąbrowska literaturę piękną jako swego rodzaju służbę. Służbę własnowolnie i świadomie wybraną, a nie narzuconą przez jakąkolwiek doktrynę czy ideologię.

Poza krytyką komunizującej Nowej Kultury twórczość Conrada cieszyła się w Polsce uznaniem zarówno prasy lewicowej jak i konserwatywnej. Pierwsza widziała w nim demaskatora kolonializmu, druga niewzruszonego moralistę. Czy Conrad interesował się recepcją swoich dzieł w Polsce? Sympatyzował z którymś z nurtów myśli?

Jak widać Pan lepiej zna ode mnie wszystkie te dość historyczno-krytyczne odniesienia. Nie sądzę żeby on się orientował w tajnikach recepcji jego dzieł w Polsce, zwłaszcza że mówimy w znacznej mierze o czasach dla niego pośmiertnych – zmarł przecież w 1924 r. Żeromski, który sam odszedł rok później, zdążył jeszcze napisać Conradowi rozwinięte epitafium, a był to trzeci już tekst poświęcony autorowi Lorda Jima.

Wszystkie trzy znajdziemy w ukończonej niedawno pełnej edycji pism publicystycznych i krytycznych Stefana Żeromskiego[1]. Dąbrowska również pisała o Conradzie kilkakrotnie, a jej wypowiedzi składają się na osobny tom pt. Szkice o Conradzie.

Z tego co wiem autora *Jądra ciemności* bardzo dotknął głośny artykuł Elizy Orzeszkowej „Emigracja Zdolności” w którym pisarka właściwie zarzuciła mu zdradę narodową - Conrad odnosił się do niego w wypowiedziach publicznych i prywatnych. Bardzo ważne było dla niego również spotkanie z Żeromskim, które odbyło się w dość osobliwych okolicznościach, bo dosłownie w pierwszych dniach I Wojny Światowej. To wiązało się perypetiami osobistymi Conrada: odwiedził Polskę tuż przed wybuchem wojny, był przecież obywatelem brytyjskim, a znalazł się w Zakopanem, więc na terytorium cesarstwa Austro-Węgierskiego, wrogiego mocarstwa centralnego. Spotkanie z Żeromskim wywarło na nim duże wrażenie – równie duży, a może nawet większy wpływ miało ono na Żeromskiego.

Jakie dokładnie piętno odcisnęło na Żeromskim spotkanie z Conradem?

Uświadomiło mu ono na czym polega swoistość literatury polskiej: jej wielkość w służbie sprawie narodowej i społecznej, będącą jednocześnie ciężarem, obciążeniem, kajdanami. W roku 1916 Żeromski napisał i wygłosił w Zakopanem tekst „Literatura a życie polskie”, w którym sformułował dwa modele literatury: po pierwsze literatury wolnej i zajmującej się sprawami człowieka jako takiego - tą literaturą wolną, swobodną, wyzbytą społeczno-narodowych kajdan była literatura europejska, kontrastująca pod tym względem tak silnie z twórczością rodzimą. Zaliczał do niej m.in. Goethego, Stendhala, Flauberta i... Dostojewskiego, a choć sam Conrad nie został wspomniany to on i spotkanie z nim stanowiło oczywiste tło odczytu i uświadomiło Żeromskiemu poczynioną różnicę. Trzeba podkreślić to, że Conrad i Żeromski byli niemal rówieśnikami i jako młodzi chłopcy

wyrastali w atmosferze, skutkach i konsekwencjach Powstania Styczniowego, które osobiście ich dotknęło w losach rodzinnych i osobistych.

Conradowi przypisuje się niezwykłą jak na jego czasy wyobraźnię antropologiczną: zdolność tworzenia zniuansowanego obrazu odległych kultur. Jaki obraz Innego wyłania się z jego prozy i czym różni się on np. od tego z dzieł Sienkiewicza, któremu współcześnie zarzuca się zgodę na narrację kolonialną?

To oczywiste, że Conrad się różni od Sienkiewicza, zwłaszcza tego „dla maluczkich” znanego wszystkim z „W pustyni i w puszczy” gdzie rzeczywiście dość dziecinnie jest przedstawiony ideał białego sahiba. Pamiętajmy jednak, że Sienkiewicz choćby w „Listach z podróży po Ameryce” nie jest taki prostacki jak w „Listach z Afryki” – wyrażał on pewne poczucie solidarności z Indianami. Ale oczywiście gdy mówimy o Conradzie w tym kontekście to dobrze jest zobaczyć go w parze z innym wybitnym, jeśli nie wielkim w swoim czasie – choć dziś to już może minęło – pisarzem brytyjskim: Rudyardem Kiplingiem. Był on wyraźnym piewcą kolonializmu brytyjskiego, a publikował swoje książki równoległe z Conradem. Z pewnością w olbrzymiej literaturze brytyjsko-amerykańskiej istnieje studium porównawcze twórczości tych autorów ukazujące widoczne na pierwszy rzut oka różnice w ich przedstawianiu orientu. Conrad nie jest zwolennikiem kolonializmu, choć ma poczucie przynależenia do kultury i cywilizacji odpowiedzialnej za kolonizację. Cywilizacja brytyjska, zwłaszcza w tym jej wcieleniu którym jest jej marynarka, była dla niego pewną żrenicą ówczesnej cywilizacji, można powiedzieć ogólnie: nowoczesnej. Jednocześnie był on świadom, przynajmniej częściowo, zbrodni kolonializmu i pod tym względem „Jądro Ciemności” jest prorocze. Dziś

dokładnie wiemy jakie były koszty tzw. Konga Belgijskiego, które stanowiło prywatną posiadłość króla Leopolda, choć nominalnie pozostawało Belgijskie: jego podbój i kolonizacja pociągnęły za sobą kilkanaście milionów ofiar śmiertelnych, jak się to w wiarygodnych badaniach szacuje. Conrad nie mógł tego wiedzieć dosłownie, ale ukazał to w pisarskiej wizji: zarówno w „Placówce Postępu”, która jest jedną z najbardziej gorzkich drwin z naiwnej wiary w cywilizacyjną misję kolonizacji, ale także we wspomnianym „Jądrze Ciemności”. W „Murzynie z załogi Narcyza” głównym bohaterem jest tytułowy „murzyn”, który pozostając postacią wieloznaczną, jest przedstawiony jako pełnoprawny członek załogi statku. Więc jeśli chodzi o wyobrażenie antropologiczną i stosunek do Innych to Conrad był niewątpliwie pisarzem XX wieku, nawet można powiedzieć że należał do drugiej połowy minionego stulecia.

Conradowskie Jądro Ciemności można interpretować jako studium rodzenia się bestialskiego wymiaru nowoczesności, tego, który kilkadziesiąt lat później Adorno i Horkheimer oskarżą o stworzenie logiki racjonalizującej ludobójstwo. Czy sądzi Pan, że Conrad uprzedził tezy frankfurtczyków o zapisaniu zbrodni w genotypie nowoczesności?

Ja osobiście nie jestem zwolennikiem tej koncepcji Horkheimera i Adorno, i nie sądzę że w Zagładzie zawiniła głównie nowoczesność. Jak już pisałem, opowiadam się za koncepcją Norberta Eliasa: według niego ludobójstwo spowodował niedostatek cywilizacji lub jej powierzchowność, pozwalające na jednoczesną gloryfikację prymitywnej siły i przemocy oraz technicznego wyrafinowania. Paradoks polegałby na tym, że technicznie zaawansowane narzędzia dostały się w ręce raubritterów. Natomiast sam Conrad miał tu wyraźny

problem i jest on widoczny zarówno w „Jądrze Ciemności” i innych jego dziełach. Problem, według Conrada, tkwił nie tylko w tym, że Kurtz szalał na krańcach świata cywilizowanego i w tym szaleństwie odsłaniał pewne właściwości cywilizacji. Jest taka scena w której Marlowe wraca z papierami po Kurtzu do Brukseli i idzie przez miasto. Pojawia się opis ulic tego miasta i pogoni jaka w nim panuje. I tu dodatkowa diagnoza Conrada: coś tu jest szalonego. Nie tam, na samym skraju cywilizacji, ale w jej samym środku. Czy on to rozwinął? Nie potrafię tego powiedzieć. Głębiej to eksplorował jeśli chodziło o Rosję, ale to oddzielne zagadnienie prezentowane zarówno w „W oczach zachodu” jak i „Tajnym Agencie”. W każdym razie wyjątkowo dobrze czuł i odbierał on dramaturgię tej cywilizacji.

Rozmawiał Karol Grabias

[1] Stefan Żeromski, Publicystyka 1920-1925. Opracował Zdzisław Jerzy Adamczyk. Uniwersytet Jana Kochanowskiego, Kielce, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 1017. Jest to trzeci tom serii czwartej Dzieł Stefana Żeromskiego, zatytułowanej Pisma społeczne i wspomnienia. Wszystkie trzy tomy noszą kolejne numery 24, 25, 26 Pism zebranych.